

The relevance of the economic security study of national economy was noted. Basic types of economic security of the state have been identified. The analysis of the economic security components has been given. Synergistic approach to the quantitative estimation has been suggested. Integral estimation forming of economic security of national economy taking into account influence of aggregate factors has been offered.

Keywords: *economic security, national economy, estimation of the economic security, methodological approaches.*

Дата надходження до редакції: 21.04.2019

УДК 316.42:371.2:330.46(477)

Ю.М. Харазішвілі, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу проблем
регуляторної політики та розвитку підприємництва,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

РІВЕНЬ ЖИТТЯ ТА РІВЕНЬ ОСВІТИ - ОСНОВА ІСНУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано умови існування середнього класу, до яких віднесено достатній рівень життя, високий рівень освіти та незалежна громадянська позиція і політична активність, за якими середнього класу в Україні практично не існує. Запропоновано перелік індикаторів рівня життя та рівня освіти, визначено їх порогові значення та проведено ідентифікацію рівня життя та рівня освіти, що засвідчує їх критично низький рівень. Розроблено стратегічні сценарії розвитку до 2025 р. позицій безпеки для моніторингу наближеності поточних значень індикаторів до бажаних значень сталого розвитку та оцінення ефективності заходів макроекономічної політики.

Ключові слова: *середній клас, рівень життя, рівень освіти, індикатори, порогові значення, інтегральний індекс, стратегічні сценарії*

Актуальність проблеми. Узагальнюючи численні визначення, *середній клас* - група людей, що має стійкі доходи (рівень життя), достатні для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб, високий рівень освіти і кваліфікації, незалежну громадянську позицію і займають в суспільстві проміжне становище: між дуже багатими та бідними. Відповідно до сторінки "American middle class" [1], особи, що належать до середнього класу в загальному, мають: *комфортабельні стандарти*

життя, значну економічну безпеку, чималу робочу автономію та покладаються на свої знання для самозабезпечення.

Однак, представники середнього класу в Україні, за висловлюваннями фахівців [2-4], жодним чином не відповідають критеріям, встановленим для представників середнього класу демократичних держав світу. Між тим, до середнього класу себе зараховують близько половини українців. Проте, експерти вважають [5], що "...за двома головними ознаками – рівнем життя та рівнем освіти, до середнього класу в Україні можна віднести близько 10 % населення. Якщо ж додати до цього ще один визначальний чинник – політичні вподобання і політичну активність, – то частка українського середнього класу вийде не більшою, ніж 5 %, тобто на межі статистичної похибки”.

У класичному розумінні, у будь-якій розвиненій країні середній клас – рушій зростання потенціалу держави. Але, на жаль, в Україні середнього класу практично не існує. За оцінками Швейцарської фінансової групи (Credit Suisse), щоб належати до середнього класу у Швейцарії, потрібно мати 73,0 тис. дол. річного доходу, США – 50,0 тис., Китай – 28,0 тис., Польща – 25 тис. [6].

За даними експертів, приналежність до середнього класу слід визначати за такими критеріями:

1. Стійкі доходи, достатні для задоволення широкого кола матеріальних та соціальних потреб;
2. Значний рівень достатку, який дозволяє забезпечувати процвітання власної сім'ї;
3. Наявність особистої власності та достатньої кількості майна;
4. Зазвичай високий рівень освіти;
5. Усвідомлення себе щасливою людиною;
6. Розуміння власного статусу та готовність його відстоювати;
7. Високий рівень соціального розвитку;
8. Висока тривалість життя.

Отже, найголовнішими ознаками існування середнього класу є рівень життя та рівень освіти. Звідси виникає актуальне питання: чи відповідає рівень життя та рівень освіти в Україні економічно розвиненим країнам та якими повинні бути стратегічні значення відповідних індикаторів, щоб відповідати вимогам сталого розвитку?

Мета статті - ідентифікація рівня соціальних складових рівня життя та рівня освіти населення України з позицій безпеки та наукове обґрунтування стратегічних орієнтирів їхніх індикаторів в контексті сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна з країн, яка намагається реалізувати стратегію сталого розвитку, в тому числі в соціальній сфері, прагне розробити свій набір індикаторів сталості. Тому більшість науковців на даний час розходяться у поглядах щодо кількості індикаторів та їх змісту. Отже, будь-який наведений перелік соціальних

індикаторів рівня життя та освіти відображає бачення авторів. Більш того, жоден набір індикаторів не може бути досконалим і остаточним, тому потребує подальшого розроблення та удосконалення з плином часу, щоб відповідати конкретним країнам, пріоритетам та можливостям.

З урахуванням викладеного пропонується наступний перелік індикаторів рівня життя [7, с. 10] та рівня освіти [8, с. 160] (ресурсне забезпечення, як однією зі складових рівня освіти) (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори сталого розвитку рівня життя та рівня освіти*

Рівень життя	Рівень освіти (ресурсне забезпечення)
1. Рівень використання праці(S ⁶)	1. Рівень охоплення вищою освітою, на 10 тис. нас;
2. Рівень оплати праці у випуску (S)	2. Рівень охоплення середньою освітою, % до кількості дітей відповідного віку;
3. Рівень ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, % ВВП, (D)	3. Рівень охоплення дошкільною освітою, % до кількості дітей відповідного віку;
4. Рівень тіньової зайнятості до загальної, % (D)	4. Рівень державного фінансування освіти, % до випуску;
5. Рівень видатків на освіту до випуску, % (S)	5. Рівень державного фінансування вищої освіти, % до випуску;
6. Рівень видатків на охорону здоров'я до випуску, % (S)	6. Рівень державного фінансування середньої освіти, % до випуску;
7. Відношення середньої ЗП до ПМ (S)	7. Середні витрати на 1 учня (студента), тис. дол. США за ПКС;
8. Питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, % (S)	8. Рівень капітальних вкладень в освіту, % до загальних видатків на освіту;
9. Рівень пенсійних видатків до випуску, % (S)	9. Рівень оплати праці в освіті до випуску;
10. Рівень дефіциту ПФУ до випуску, % (D)	

* Складено за [7], [8].

Частина індикаторів розраховується за даними Держстату України, інша – є похідними від офіційних статистичних даних та розраховуються за допомогою макроекономічної моделі загальної економічної рівноваги “Альфа” [9].

Для досягнення мети статті застосовується сучасна *концепція сталого розвитку* [10, с. 41-43] позицій безпеки, що “...являє собою управлінську конструкцію, яка містить загальне системне уявлення щодо шляхів переходу від поточного становища об’єкта управління до бажаного”, та включає наступні етапи:

1. Визначення структури сталого розвитку.
2. Визначення меж безпечного існування.
3. Ідентифікація рівня сталого розвитку.
4. Визначення дисбалансів сталого розвитку.
5. Об ґрунтування стратегічних орієнтирів сталого розвитку.

⁶ S – стимулятор, збільшення якого бажано; D – де стимулятор, зменшення якого бажано.

6. Визначення впливу загроз та розроблення інституційних заходів.

Визначення меж безпечного існування є найважливішим етапом обґрунтування вектору порогових значень⁷, порівняння з якими інтегрального індексу переводить поняття “розвиток” в поняття “безпека” [10, с. 70-72].

З урахуванням виявлених недоліків існуючих підходів [10, с. 72-81] запропоновано методологію інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки (держави, регіону, підприємства), яка використовує: форму інтегрального індексу – *мультиплікативна*, метод нормування – *комбінований*, вагові коефіцієнти – *динамічні*: на основі застосування методу “Головних компонент” та методу “Ковзної матриці”. Використовуючи запропонований підхід, отримаємо динаміку інтегральних індексів рівня життя та рівня освіти у порівнянні з інтегральними пороговими значеннями (рис. 1).

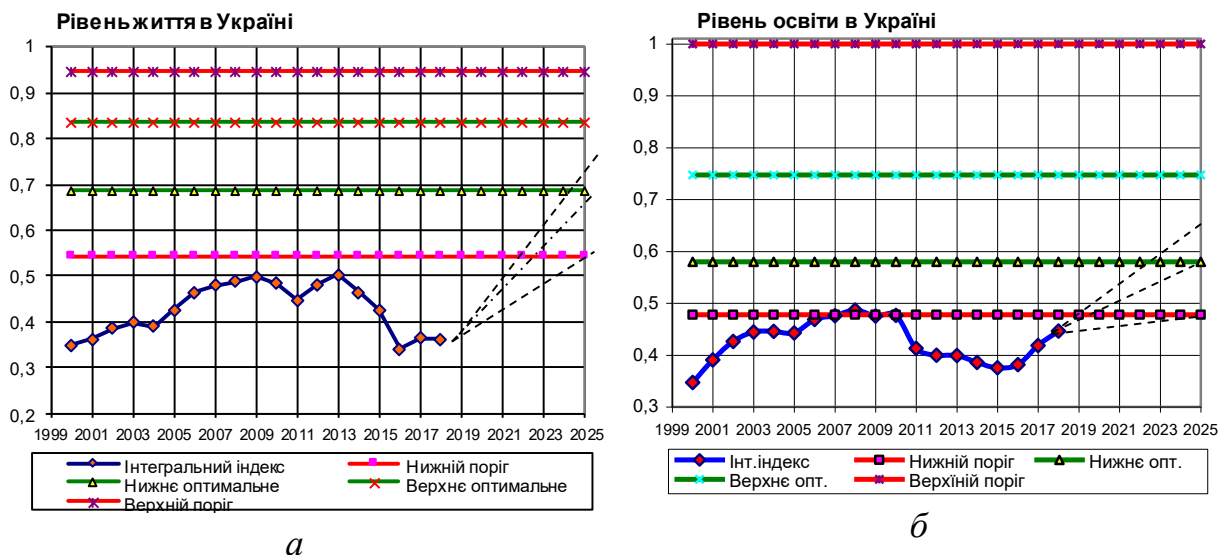

Рис. 1. Динаміка інтегральних індексів рівня життя та рівня освіти в Україні
(пунктиром – стратегічні цілі).

Як бачимо з розрахунків, як рівень життя, так і рівень освіти знаходяться нижче нижнього порогового значення, що свідчить про реальний стан загроз: з десяти індикаторів рівня життя сім знаходяться у критичній зоні (нижче нижнього порогу), а з восьми індикаторів рівня освіти – шість у критичній зоні. Найголовнішими загрозами рівня життя та рівня освіти за вагомістю впливу та віддаленістю від точки сталого розвитку є наступні (табл.2), що визначені через розрахунок коефіцієнтів еластичності:

⁷ Вектор порогових значень: нижнє критичне, нижнє порогове, нижнє оптимальне, верхнє оптимальне, верхнє порогове, верхнє критичне.

Таблиця 2

Найважливіші загрози рівня життя та рівня освіти*

Рівень життя	Рівень освіти (ресурсне забезпечення)
1. Рівень оплати праці у випуску.	1. Рівень фінансування освіти загалом.
2. Рівень офіційного ВВП, створеного тіньовою оплатою праці.	2. Рівень фінансування вищої освіти.
3. Рівень видатків на охорону здоров'я.	3. Рівень оплати праці в освіті.

* Розрахунок автора

Критично низький рівень життя та рівень освіти населення України не дає можливості відродитися середньому класу - рушію зростання потенціалу держави. За висловлюванням директора соціологічної служби Центру Разумкова Андрія Биченко [5]: "...Викривлена система української економіки, де лівова частка виробництва зосереджена в руках великого і дуже великого бізнесу, а більша частина населення працює або на нього, або на державу, яка виплачує мізерні зарплати своїм службовцям (заробітна плата доктора наук дорівнює заробітній платі прибиральника на трамвайній зупинці), зумовлює і викривлену систему розподілу суспільства за класами". Тому середній клас тікає за межі України у пошуках гідної оцінки своєї кваліфікації.

Таблиця 3

**Стратегічні значення індикаторів рівня життя
за сценаріями розвитку у 2025 р. ***

Показник	Реалістичний сценарій	Оптимістичний сценарій	Повноцінний сталий розвиток
1. Рівень використання праці	0,8176	0,8884	0,94
2. Рівень оплати праці у випуску	0,2163	0,2693	0,29
3. Рівень офіційного ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, %	29,025	19,42	6,50
4. Рівень тіньової зайнятості, %	20,57	13,94	12,5
5. Рівень видатків на освіту, %	2,73	3,78	3,35
6. Рівень видатків на охорону здоров'я, %	2,77	4,60	5,6
7. Відношення ЗП до прожиткового мінімуму, %	5,59	6,28	5
8. Питома вага ЗП у структурі доходів населення, %	42,25	48,06	55
9. Рівень пенсійних видатків у випуску, %	5,53	6,83	8,0
10. Рівень дефіциту (-) / профіциту (+) ПФУ у випуску, %	-1,53	-1,15	-0,94

* Розраховано автором.

Головною метою соціальної політики, а також її складових (в тому числі освіти), є досягнення сталого розвитку. Стратегічне бачення сталого

розвитку передбачає спочатку визначення: на якій відстані від бажаного рівня розвитку знаходяться індикатори рівня освіти. Критерієм досягнення рівня сталого розвитку є середнє значення між нижнім та верхнім оптимальними значеннями – *гомеостатичне плато* [10, с. 195], у межах якого існує негативний зворотній зв'язок та забезпечуються найкращі умови існування динамічної системи. Визначено такі сценарії розвитку (див. рис. 1): реалістичний – досягнення рівня нижнього порогового значення; оптимістичний – досягнення рівня нижнього оптимального значення; повноцінний сталий розвиток – досягнення рівня середнього оптимального значення.

Знання стратегічних цілей обумовлює необхідність вирішення завдання декомпозиції інтегрального індексу, тобто синтезу необхідних значень складових та їх індикаторів для знаходження інтегрального індексу в заданих межах методом адаптивного регулювання [10, с. 83-89] (табл. 3,4).

Таблиця 4

Стратегічні значення ресурсних індикаторів рівня освіти України за сценаріями сталого розвитку у 2025 р.*

Показник	Реаліст. сценарій	Оптиміст. сценарій	Повноц. сталий роз.
1. Рівень охоплення вищою освітою, на 10 тис. населення.	372,80	421,20	375
2. Рівень охоплення середньою освітою, на 10 тис. населення.	1015,46	1270,86	1497,5
3. Рівень охоплення дошкільною освітою, % до кількості дітей відповідного віку.	57,26	63,17	85
4. Рівень державного фінансування освіти, % до випуску.	2,65	3,33	3,35
5. Рівень державного фінансування вищої освіти, % до випуску.	0,5854	0,8109	0,86
6. Рівень державного фінансування середньої освіти, % до випуску.	1,2194	1,3906	1,415
7. Середні витрати на 1 учня/студента, тис. 467дол. США за ПКС.	4,504	6,147	11,1
8. Рівень капітальних вкладень в освіту, % до загальних видатків на освіту.	3,151	4,513	9,95
9. Рівень оплати праці в освіті у випуску.	0,1864	0,2255	0,29

* Розраховано автором.

Стратегічні орієнтири ресурсних індикаторів рівня освіти по кожному року прогнозування, що визначені з урахуванням чутливості впливу кожного окремого індикатора на інтегральний індекс, є, по-суті, стратегічним планом на середньо-, або довгострокову перспективу. Визначені стратегічні орієнтири рівня освіти на рівні ресурсних індикаторів необхідні для порівняння з фактичними значеннями

індикаторів при моніторингу, для визначення наближеності до бажаних показників сталого розвитку та ефективності заходів макроекономічної політики.

Висновки.

1. В Україні немає національної системи моніторингу рівня життя та якості освіти, основним завданням якої є формування об'єктивної системи індикаторів, їх обрахунку, наукового обґрунтування меж безпечного існування – вектору порогових значень, тобто освітніх й життєвих стандартів з урахуванням досвіду економічно розвинених країн, *ідентифікації* рівня якості життя та освіти – інтегрального оцінювання, *стратегування* – наукового обґрунтування стратегічних орієнтирів на середньо- та довгострокову перспективу.

2. Запропоновано перелік індикаторів рівня життя та ресурсних індикаторів рівня освіти України, визначено їх динаміку та вектор порогових значень з урахуванням досвіду економічно розвинених країн, що є необхідною умовою для подальшої ідентифікації та стратегування рівня життя та рівня освіти.

3. Проведено ідентифікацію рівня життя та рівня освіти через визначення динаміки інтегральних індексів за сучасною методологією оцінювання з динамічними ваговими коефіцієнтами, що засвідчує їх критичний стан за всі роки існування незалежної України.

4. Визначено вагомість впливу загроз на рівень освіти через розрахунок коефіцієнтів еластичності, якій засвідчує три пріоритетних напрямку впливу: *для рівня життя*: рівень оплати праці у випуску, рівень офіційного ВВП, створеного тіньовою оплатою праці, рівень видатків на охорону здоров'я; *для рівня освіти*: рівень державного фінансування освіти загалом, рівень державного фінансування вищої освіти та рівень оплати праці в освіті, що становлять загрозу національній безпеці країни.

5. Критично низький рівень оплати праці, низький рівень видатків на охорону здоров'я, освіту та високий рівень тінізації економіки і зосередженість лівової частини виробництва в руках олігархату заважають економічному зростанню України та не сприяють відродженню середнього класу – головного рушію зростання потенціалу держави.

6. Розроблено стратегічні сценарії розвитку рівня життя та рівня освіти за реалістичним, оптимістичним та сценарієм повноцінного сталого розвитку з науковим обґрунтуванням відповідних стратегічних орієнтирів індикаторів до 2025 р. для моніторингу наближеності поточних значень індикаторів до бажаних значень сталого розвитку та оцінення ефективності заходів макроекономічної політики.

Список використаних джерел

1. Dennis, Gilbert (1998). *The American Class Structure*. New York: Wadsworth Publishing. ISBN 0-534-50520-1.

2. Лібанова Е.М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. *Ukr. socium*, 2003, № 1(2). С. 146-164.
3. Саєнко Ю. Середній клас у соціологічних вимірах // *Україна-2002. Моніторинг соціальних змін*. - К., 2002. - С. 60-79.
4. Грищенко К., Рудницька Т. Середня майнова верства як база формування середнього класу в Україні: самоідентифікаційні характеристики // *Україна-2002. Моніторинг соціальних змін*. - К., 2002. - С. 46-59.
5. Зануда А. Середній клас в Україні: нечисленний і невливовий. *BBC Україна*, 5 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az
6. Чорна Н. Середній клас України: відновити втрачене. *Finance.ua*. 14.09.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/410426/serednij-klas-ukrayiny-vidnovyty-vtrachene>
7. Харазішвілі Ю.М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 44-58.
8. Харазішвілі Ю.М., Грішнова О.А. Якість життя в системі соціальної безпеки. *Економіка України*. 2018. № 11-12. С. 157-171.
9. Харазішвілі Ю.М., Любич О.О. Системне моделювання соціально-економічного розвитку України. *Банківська справа*. 2006. № 3. С. 46-65.
10. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації. *НАН України, Інститут економіки промисловості*. Київ, 2019. – 304 с.

The conditions of the existence of the middle class, which include a sufficient standard of living, a high level of education and an independent civic position and political activity, according to which the middle class practically does not exist in Ukraine, is analyzed. The list of indicators of the standard of living and level of education is offered, their thresholds are defined and identification of the standard of living and level of education is determined, which testifies to their critically low level. Strategic development scenarios for 2025 to develop security positions to monitor the proximity of current indicators to the desired values of sustainable development and to assess the effectiveness of macroeconomic policies.

Key words: *middle class, standard of living, level of education, indicators, thresholds, integral index, strategic scenarios*

Дата надходження до редакції: 24.04.2019